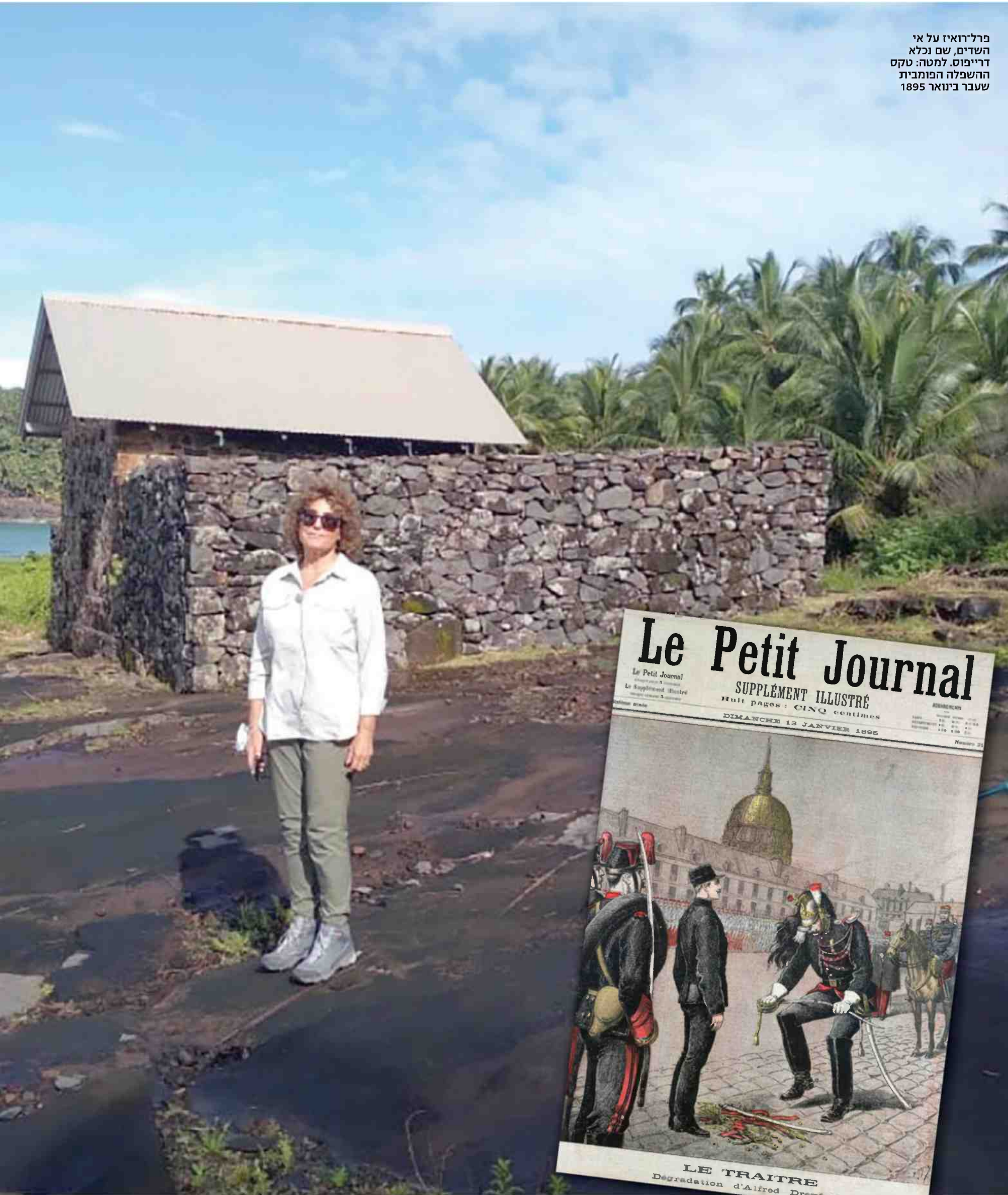

16 שומרת המורשת

דאיון עם ניתנו של דרייפוס / קרני אלדד

פרל"רואיז על אי
השדים, שם נכלא
דרייפוס. למטה: טקס
ההשפלה הפומבית
שעבר בינואר 1895

אני מאשימה!

בכל פעם שחשוד או נאשם בפלילים משווה את עצמו לדרייפוס, יעל פרל־רואיז מתרעמת ✳ כנינתו של הקצין היהודי שהואשם בבגידה בצרפת והוגלה לאי השדים, היא החליטה להקדיש את חייה להנחלת מורשתו ✳ היא אפילו ניסתה לגור בישראל, אבל לא עמדה ביוקר המחיה ✳ על האנטישמיות בצרפת היא אומרת: "בצרפתית אומרים שהיא כמו חיה שישנה, ועכשיו היא מתעוררת. אפשר לחיות כיהודי בצרפת, אבל לא כדאי ללכת עם כיפה"

| קרני אלדד |

רבא שלה, בעיקר לבני נוער, שילמדו שלעולם לא עוד. את הראיון אנחנו מקיימות מרחוק, כי פרל־רואיז נמצאת בימים אלה בדרום ספרד, במסגרת "וקאנס" – החופשה השנתית המקודשת של הצרפתים.

פרשת דרייפוס מכילה את כל מה שצריך כדי להיות דרמה אנושית אדירה: סיפור הצלחה שמתרסק בשל עוול ורעות קדומות, ולצד זה – אהבה גדולה, אומץ לב ומאבק לצדק. הסיפור האייקוני הזה קיבל מנת דחף עולמית לפני מספר שנים עם פרסום הספר "קציין ומרגל" של רוברט האריס ובהמשך לו סרטו של רומן פולנסקי שהתבסס עליו ויצא לאקרנים ולשירותי הצפייה בטלוויזיה לפני שלוש שנים, שהגיע למיליונים נוספים בעולם, אשר למדו גם באמצעותו על אנטישמיות.

היהודי היחיד בצמרת הצבא

אלפרד דרייפוס נולד באוקטובר 1859 באלזס, חבל דובר גרמנית במזרח צרפת. הוא היה הצעיר מבין תשעה ילדים במשפחה יהודית מיוחסת, שנינתו מגדירה אותה כפטריוטית צרפתית. "כשאלפרד היה צעיר, בן 12 בערך, הוא ראה את הכוחות הפרוסיים פולשים לאזור שבו הוא חי. זה זעזע אותו. המשפחה שלו ציפתה שהוא ישתלב בעסק המשפחתי כשיגדל, אבל הוא החליט כבר אז, כשהיה צעיר, שהוא יתגייס לצבא ויגן על המולדת", היא מספרת. יעל מסבירה שעד לאותה תקופה התקבלו לצבא רק בני משפחות מקושרות, אבל אז עבר חוק המאפשר גם לאזרחים מן השורה להצטרף לצבא. כך מצא עצמו דרייפוס הצעיר ב"אקול פוליטכניק", וכשסיים את לימודיו שם

נינה של אלפרד דרייפוס כועסת. "היום משת" משים בשם של דרייפוס לכל עניין, אבל שום דבר לא משתווה לעוול שעשו לו. אני לא אוהבת שעושים את זה". הכעס שלה מופנה כלפי אלה שעומדים למשפט לא צודק, לפי ראיות עיניהם, ומשווים עצמם לאבי סכה. ההשוואה הזו מוציאה אותה מכליה. "אני בטוחה שיש עוול רב בבתי המשפט בעולם, אבל לא כל עוול מקביל לפרשת דרייפוס. כי דרייפוס יש והיה רק אחד".

האם יכולה להיווצר סיטואציה שבה ההקבלה תהיה מקובלת עלייך?

"לא, לא יכול להיות שוב מקרה כמו של דרייפוס. ולא רק בגלל האנטישמיות שהתלוותה למשפט שלו. יש מרכיב נוסף שמאוד מאוד חסר במשוואה הזאת: בימים ההם היה לנו את אמיל זולא, סופר חשוב ועיתונאי אמיץ, שכתב את המאמר האייקוני 'אני מאשים', וגם בזכותו המשפט נפתח שוב. היום נראה שאין מספיק אנשים שיילחמו בעד דברים חשובים, אנשים טובים שיהיו מוכנים ללכת עד הסוף ולשלם את המחיר, כמו זולא. לכן בכל פעם שאני מדברת עם אנשים צעירים אני אומרת להם את זה ומעודרת אותם ללכת בכיוון הזה".

לנינתו של אלפרד דרייפוס קוראים יעל פרל־רואיז, וכפי שבוודאי כבר הבנתם היא מילולית ורגשנית מאוד. היא נראית צעירה לשנותיה, וכמצופה מאישה צרפתייה היא לא אוהבת לדבר על גילה, אבל מוכנה לומר שהיא כבר סבתא. היא גרה בצרפת ובישראל לסירוגין, מסתובבת בעולם ומספרת במבטא צרפתי כבר את סיפורו של סבא־

חזר אל הפרשה. דרייפוס (משמאל) בסרט "קצין ומרגל" של רומן פולנסקי מ־2019 צילום: יח"צ

הוא הוגלה לאי השדים באוקיינוס האטלנטי, 11 ק"מ מגינאה הצרפתית, ששימש מושבת עונשין צרפתית. האי שרץ טפילים, חרקים ארסיים ומחלות, ושיעור התמותה של האסירים בו עמד על 75 אחוזים, חלק בשל תנאי המחיה האיומים, חלק משום שלא יכלו לשאת תנאים אלו והתאבדו. כשדרייפוס הגיע לאי, נאסר על שומדיו לרבד איתו, בדיאותו הידרדרה, והוא נאבק לשמור על שפיותו. "לוסי, אשתו, מעולם לא האמינה שהוא אשם. היא נאבקה להוכיח את חפותו לאורך כל תקופת מאסרו באי. אמרו לה שהוא הלך עם נשים אחרות ומשחק קלפים, אבל היא פשוט דחתה את כל השמועות הארסיות האלה והמשיכה לעמוד לצידו. הם עשו הסכם ביניהם, שבו אלפרד התחייב להישאר בחיים, בשבילה ובשביל הילדים". איזה אדם הוא היה? "אדם מיוחד מאוד וחזק מאוד. הוא ממש רצה להילחם על השם שלו ועל שם הילדים שלו. פעמים

לכל היותר בעוד 50 שנה, יכירו בה הכל", קיווה וקבע הרצל מייד בתום הקונגרס. לרגל 125 שנה בדיוק לקונגרס ההוא – שהיה, לטענת היסטוריונים רבים, יריית פתיחה לכינונה של מדינת ישראל שנים לאחר מכן – יזמה ההסתדרות הציונית העולמית סדרת אירועים לציון המאורע המכונן בשווייץ. האירוע המרכזי יתקיים ב־29 באוגוסט, בדיוק באותו אולם שבו התכנס הקונגרס לפני 125 שנה, ובדיוק באותו תאריך שבו כינס הרצל 208 צירים יהודים שאימצו את תוכנית בול להקמת בית לאומי ליהודים, תוכנית שנהגתה בהשפעת אותו יום קודר בצרפת. האירוע ייערך בשיתוף הפדרציה השווייצרית של הקהילות היהודיות (SIG) ויחד עם שגרירות ישראל בברן, שווייץ, במעמד הנשיא יצחק הרצוג, יו"ד ההסתדרות הציונית העולמית יעקב חגואל, וכ־1,200 מנהיגים יהודים מרחבי העולם. נחזור מהאור הגדול הזה לאפלה הנוראה שירדה על דרייפוס בינואר 1895. לאחר המעמד המביש

עבר בהצלחה קורס קציני ארטילריה ומונה לקצין. הוא עשה רושם רב על מפקדיו, בעיקר על הגנרל מיריבל, שהכניס אותו לשירות במטה הכללי. דרייפוס היה היהודי היחיד שעבר בצמרת הצבא באותם ימים. אבל הנסיקה המטאורית הזאת נגרעה בן־לילה, כשמידע על בוגד המעביד חומדים סודיים לצבא הגרמני נחשף על ידי המודיעין הצרפתי, אחרי הרלפה מגמתית של קצין בשם פרדיננד אסטר־האזי. ואף שלא היו עדויות מוצקות הקושרות את דרייפוס למעשה, הוא הועמד לדין והורשע בעוון בגידה. מה שקרה מאותו רגע כאילו נלקח מסיוטיו הגדולים ביותר של דרייפוס: דרגותיו נשללו ממנו, ובטקס משפיל הן נקרעו ממדיו, וחרבו נותצה. הקהל שנכח בטקס המבזה הריע וצעק "מוות ליהודים" ולא "מוות לבוגדים". הרושם שמעמד זה הותיר בנפשו של עיתונאי יהודי צעיר שנכח באירוע המבעית שינה את השקפת עולמו, ואת ההיסטוריה כולה, באופן הנוגע לכל קוראי עיתון זה ואולי גם לעולם כולו. לעיתונאי קראו בנימין זאב הרצל, והוא הגיע לסקר את המשפט בעבור ה"נויה פרייה פרסה". "הרצל הגיע מאוסטריה, והכיר את יהדות המזרח ואת הפוגרומים שמהם סבלה. הוא הכיר אנטישמיות כזאת, וולגרית, מוחצנת, אלימה. מבחינתו, צרפת היתה המדינה הטובה בעולם, מדינה נאורה. יהודי צרפת היו שונים מאוד מיהודי מזרח אירופה, הם עברו אמנציפציה וראו את עצמם כאזרחים שווים וזכויות. צעקות הקהל באותו יום העירו את הרצל מהקונספציה שבה הוא חי וועזעו אותו עמוקות.

"אם עד כה הוא חשב שהיהודים צריכים לקבל זכויות כמו שאר האזרחים ולהשתלב בחברה, צעקות הקהל הבהירו לו שאם אפילו בצרפת רוצים להרוג את היהודים רק כי הם יהודים – הם חייבים מדינה משלהם. מדינה שבה יוכלו לנהל את חייהם ולהגן על עצמם. אז הוא כתב את הספר שלו והתחיל לפעול בנושא. לפני 125 שנה הוא כינס את הקונגרס הציוני הראשון, והשאיר היסטוריה", מסבירה יעל בהתרגשות. "אילו באתי לסכם את קונגרס בול באמרה אחת, שעלי לבטאה בפומבי, הרי היתה זו: 'בבזל יסדתי את מדינת היהודים'... לו אמרתי זאת היום בפומבי, היתה התשובה צחוק מכל העברים. אולי בעוד חמש שנים,

"יש אנטישמיות בצרפת, אבל בפרז'ז כמעט לא מרגישים אותה. בזמן דרייפוס הכנסייה, הצבא, מערכת המשפט - היו אנטישמיים מאוד. היום זה בא מהאסלאם הקיצוני, מהשמאל ומהימין הקיצוניים. הממשלה הצרפתית ההפך מאנטישמית"

"כשביקרתי באי השדים הרגשתי את מה שהוא הרגיש, מבודד מהעולם. בכתביו הוא סיפר על הנמלים הארסיות שעקצו אותו במשך ארבע שנים. כשהייתי שם ראיתי את הנמלים האלה וראיתי גם עכבישי ענק"

הרצל. "הבין שהיהודים צריכים מדינה" צילום: מרכז הרצל

אלפרד דרייפוס. אחרי הפרשה חזר לצבא, הועלה בדרגה וזכה לעיטור. "הוא היה פטריוט עד הסוף"

רבות הוא רצה למות. בזיכרונות שלו הוא כתב שכשהיה חולה מאוד במאסר, הוא ראה את אשתו מופיעה לפניו ואומרת לו שהוא חייב לשרוד. "לוסי יצרה קשר עם אחיו, מתייה, ושניהם עשו מאמצי־על להחזיר אותו הביתה למשפט חוזר. אחרי שלוש שנים חלה נקודת מפנה, נקודת אור, כשאמיל זולא פרסם את המאמר המונומנטלי שלו 'אני מאשים' שבו האשים את שופטיו של דרייפוס בהוצאת דיבה", מספרת יעל בהתרגשות כאילו היא ראתה את האירועים האלו כמו עיניה. ההזדהות שלה מוחלטת. שנה לאחר פרסום המכתב נשאו המאמצים פרי, וב־1899 נפתח משפט דרייפוס בשנית. כשחזר לצרפת הוא היה אדם מרוסק: אחרי שחלה במלריה, התקשה לדבר, לא היה יכול לאכול, והגרוע מכל – הערעור שלו לא התקבל. הוא הואשם בשנית ונשלח בחזרה לאי השדים. "האשימו אותו שוב רק כי הצבא לא היה מוכן להודות בטעות שלו, אבל עשרה ימים לאחר מכן הנשיא העניק לו חנינה", מגוללת נינתו את סיפורו. "זה נס שהוא שרר, וזה קרה רק בזכות המשפחה שלו ובשל הברית שכרת עם אשתו. אף אחד לא יכול לחיות בסבל כזה. ובאמת, הוא כמעט מת פעמיים באי, והן, הרשויות, רצו שהוא ימות. לא ברור איך הוא שרר למרות הכל".

פרל־דואיז נסעה בשנה שעברה לאי שבו הוחזק אבי סבה, כדי להבין באופן מוחשי את מה שהוא עבר. היא נסעה לשם עם כמאית של סרט תיעודי שעוסק בהתכתבות מעוררת ההשראה בין אלפרד ללוסי, אשתו. "זה היה נורא. קשה להסביר את הזוועה. היום אין אפשרות להגיע למקום בספינות, אז טסתי לשם מגינאה במסוק. זה אי ריק כאמצע כלום, מקום עוין מאוד. כשנחתתי באי וראיתי את הכלא האיום הזה, ממש הרגשתי את מה שהוא הרגיש, מבודד מהעולם, כשהשומרים כל הזמן מסתכלים עליו ואין לו פרטיות. בכתביו הוא סיפר על הנמלים הארסיות שטיילו על הגוף שלו ועקצו אותו במשך ארבע שנים. כשהייתי שם ראיתי את הנמלים האלה, וראיתי גם עכבישי ענק. זאת היתה חוויה קשה מאוד. כשנכנסתי לתא שבו הוא היה כלוא, רציתי לשבת שם ופשוט להפסיק להתקיים. ממש הרגשתי את מה שהוא הרגיש. את יכולה להאמין איך זה לחיות ארבע שנים בלי שידברו איתך?"

דירה יקרה ועודף ביורוקרטיה

יעל, אנרגטית ואסרטיבית, היתה מורה לצרפתית ולאחר מכן מעצבת אופנה. היא אם לשניים, בתה גרה בכלגיה ובנה גר בצרפת, והיא סבתא לנכדים. היא בעלת אורחות כפולה, צרפתית וישראלית, ואפילו איתך?

זולא. "רק בזכותו המשפט נפתח שוב" צילום: ויקיפדיה

רבא שלי – הייתי בהלם. עד אז לא דיברו הרבה על דרייפוס בבית, בטח לא עם הילדים. בשלב מאוחר יותר, כשכבר ירענו והכרנו את הסיפור, הוא היה מודל לכוח נפשי, והסבירו לנו שאסור לנו להתלונן על דברים קטנים וצריך לקחת הכל בפרופורציה. הפרופורציה היתה דרייפוס באי השדים.

"רק בגיל 12 גיליתי את המורשת המשפחתית שלי ואת האנטישמיות. עד אותו רגע לא סבלתי מאנטישמיות, היינו אנשים רגילים וזה לא הראיג אותי. נכון, בשנים האחרונות יש אנטישמיות, אבל אנחנו לא סובלים ממנה כל כך. בפריז עצמה אנחנו כמעט לא מרגישים אותה. בזמן דרייפוס הכנסייה, הצבא, מערכת המשפט – כולם היו אנטישמיים מאוד. היום זה לא ככה, היום זה בא מהאסלאם הקיצוני ומהשמאל ומהימין הקיצוניים. הממשלה הצרפתית היא ההפך מאנטישמית. באוקטובר פתחנו מוזיאון שמספר את הסיפור של דרייפוס בבית של אמיל זולא. הנשיא מקרון הגיע ואמר שאנחנו חייבים לזכור את פרשת דרייפוס כלקח לדורות הבאים. כלומר, יש שינוי מהותי מאז.

"אבל כן, יש אנטישמיות בחלקים מסוימים של צרפת. למשל, יש פרברים של פריז שלא כדאי ללכת בהם עם סממנים יהודיים גלויים. אלה מקומות שגם לא ילמדו בהם בבתי ספר על השואה או את פרשת דרייפוס. בצרפתית אומרים שהאנטישמיות היא כמו חיה שישנה, ועכשיו היא מתעוררת. זה חוזר, והיום צריך להיזהר, כי יש מקומות שזה ממש מסוכן. אפשר

ניסתה בעבר להתגורר בישראל ("אבל הדירה היתה יקרה מאוד ולא הסתררתי עם הביורוקרטיה"). בייחוס המשפחתי שלה היא רואה ייעוד שמטרתו להפיץ את סיפורו של דרייפוס וללמד את המסר שלו. "אני עובדת בהעברת הזיכרון בעיקר לישראלים צעירים. זה חשוב לי מאוד. הרבה פעמים הזמינו אותי לישראל לדבר עליו, וגיליתי להפתעתי שהם לא יודעים כלום על דרייפוס. ילדים בצרפת לומדים על הפרשה בבית הספר ויש לזה רושם חזק".

ב־2014 הציגה פרל־דואיז תערוכה בבית התפוצות לכבוד דרייפוס. היתה זו תערוכה משפחתית אישית, שבה הוצגו גם מסמכים הקשורים לפרשה שסבתה שלחה לאוניברסיטה העברית. כמה שנים לאחר מכן יזמה יעל הצבת פסל של דרייפוס בתל אביב, וכיום אפשר לראותו ברחוב הרצל פינת אחר העם, כמה סמלי.

לפרל־דואיז קשה לענות כשאני שואלת אותה על אנטישמיות בצרפת כיום. כנינה של דרייפוס, שחיי נהרסו בגלל שנאת היהודים, ברור לה שהתופעה היתה ועודנה קיימת במופעים ובעוצמות משתנים, אך היא ובני משפחתה עדיין מתגוררים בצרפת, מקום הפשע, ומגדירים עצמם פטריוטים צרפתים. הנפש שלה נקרעת בין אהבתה למולדתה לבין נאמנות לעמה.

"כשהייתי בת 12 קראתי ספר שנקרא 'חמש שנים בחיי', שבו דרייפוס מתאר את מה שעבר עליו באי השרים. מאוד התרגשתי מהספר. האמת, כל מי שקורא את הספר הזה – מתרגש. כשאמא שלי אמרה שזה סבא

"כשהייתי בת 12 קראתי ספר שנקרא 'חמש שנים בחיי', שבו דרייפוס מתאר את מה שעבר עליו באי השדים. מאוד התרגשתי מהספר. כשאמא שלי אמרה שזה סבא־רבא שלי, הייתי בהלם. עד אז לא דיברו הרבה על דרייפוס בבית"

"היום אני עובדת בהעברת הזיכרון בעיקר לישראלים צעירים. זה חשוב לי מאוד. הרבה פעמים הזמינו אותי לישראל לדבר עליו, וגיליתי להפתעתי שהם לא יודעים כלום על דרייפוס. ילדים בצרפת לומדים על הפרשה בבית הספר"

צילום: אלעד ברזי

יזם האירוע. חגואל

ארבע שנים בלי לדבר עם איש. תאו של דרייפוס באי השדים

צילום: פרטי

”ההורים שלי היו חברים בתנועת ההתנגדות הצרפתית לנאצים. אמא שלי שינתה אצל אבי את שם משפחתה. כך הם הכירו. היא ניצלה, אבל שינוי השם לא עזר לאחותה מדלן, נכדתו של דרייפוס, שנשלחה מזרחה ונספתה באושוויץ”

”הוא היה פטריוט עד הסוף. במלחמת העולם הראשונה הוא חזר לשורות הצבא ויצא לחזית. היתה שם סגירת מעגל למה שהוביל אותו להיות חייל מלכתחילה, כשהוא נלחם להחזיר את חבל אלזס לידי צרפת. הוא היה האדם האחרון שיבגוד”

”אני מעריצה את העוצמות הנפשיות שלו. את היכולת יוצאת הדופן שלו לבחור שוב ושוב בחיים בסיטואציה בלתי אפשרית. את הכבוד העצמי והיושר שלו. אני חייבת להעביר את הזיכרון שלו, כדי שלא ייצא שהוא סבל לשווא”

מסמכים ליהודים שביקשו לשנות את שמם לשם שאינו יהודי כדי להינצל מרכבות המוות. אמא שלי הגיעה אליו ושינתה את שם משפחתה מלוי ללה-פארב. כך הם הכירו, התאהבו ונישאו. היא היתה אז בת 18. שינוי השם הזה עזר לה לשרוד את השנים האיומות ההן, אבל לא עזר לאחותה מדלן, נכדתו של דרייפוס, שנשלחה מזרחה ונספתה באושוויץ”. כדי להציל את חייה של לוסִי, אשתו של דרייפוס, לקחה אותה אמה של יעל למגור בוואלנס, שם התחבאה וחייה ניצלו. ”מכיוון שאני עובדת עם יד ושם, נסעתי לפני כמה שנים לחפש את המגור הזה כדי לדאוג שהאנשים שם יקבלו הכרה, אבל הוא כבר לא קיים לצערי”.

יעל רואה עצמה כציונית. זו אידיאולוגיה שספגה בבית הוריה, שהיו פעילים בעלייה ב' כשהסתירו בביתם אנשי הגנה שהגיעו לצרפת. פעם הם נתפסו על ידי המשטרה הצרפתית, שאמרה להם שהם יכולים להמשיך בפעילות שלהם כל עוד האנגלים לא יידעו עליה. הציונות מבית אבא היא שדחפה אותה להצטרף לתנועת הנוער ”הבונים דרור” ולהגיע איתם לראשונה לארץ.

היא מעידה שמאותו ביקור ועד שהתחתנה ביקרה בישראל פעמים רבות, ואף גרה תקופת־מה בקיבוץ. מאז החתונה ועד פטירת בעלה פתחו הביקורים, וחזרו לתכיפותם הקודמת כשהתאלמנה. אז גם נעשה הניסיון שלה לעלות לארץ ולגור בה בקביעות, ניסיון שנכשל, כאמור.

קיבלת על עצמך את תפקיד ”הנינה של דרייפוס” במטרת חיים. מעבר לכך, למדת משהו מהאישיות שלו? משהו שאימצת?

”אני מעריצה אותו. את העוצמות הנפשיות שלו. את היכולת יוצאת הדופן שלו לבחור שוב ושוב בחיים בסיטואציה בלתי אפשרית. את הכבוד העצמי שלו. את היושר שלו. אני מנסה להיות קצת כמוהו. אני חייבת להיות ישרה וחזקה, לפי המודל שהוא השאיר. כמו כן, אני חייבת להעביר הלאה את הזיכרון שלו, כדי שלא ייצא שהוא סבל לשווא”.

shishabat@israelhayom.co.il

ורק בלילות היה צועק מביעותים שהחזירו אותו לתא הקטן והאיום באי השדים. הוא אמר לה שוב ושוב כי הוא מקווה שהסיפור שלו יילמד ויעזור למנוע אנטישמיות”.

אלפרד דרייפוס נפטר ב־12 ביולי 1935, ונקבר בפריז. ארבע שנים לאחר מכן פרצה מלחמת העולם השנייה. למשפחת דרייפוס, כמו לשאר יהודי אירופה, היה קשה מאוד לשרוד אותה, כפי שמספרת פר־לִי רואיז. ”שני ההורים שלי היו ברויסטנס, תנועת ההתנגדות הצרפתית לנאצים. אבא שלי עסק בזיוף

כבוד. פסלו של דרייפוס בתל אביב

לחיות כיהודי בצרפת, אין בעיה, אבל לא ללכת עם כיפה, למשל. לא צריך להראות שאתה יהודי. האמת היא שאנחנו לא אוהבים להראות. אנחנו יהודים מתקרמים. אני הולכת לבית כנסת בחגים. הבעיה עכשיו היא שאת לא יכולה להראות שאת יהודייה, כי זה יכול להיות לא סימפטי לפעמים. אנשים רבים אומרים שאי אפשר לחיות בצרפת, אבל זה לא נכון באופן גורף”.

חקירה חדשה לגילוי הבוגד

נחזור אחורה: ב־1904 דרייפוס דרש חקירה חדשה כדי למצוא את המרגל־הבוגד האמיתי בשורות הצבא ולטהר את שמו. שנתיים לאחר מכן קיבל בית המשפט את הערעור והודה שדרייפוס נקי מכל רבב. הוא חזר מרצונו לצבא שבגד בו ואף הועלה בדרגה. אפילו תואר של אביר לגיון הכבוד הוענק לו בטקס פומבי, אך כל זה לא מספק את נינתו, והיא עדיין כועסת ונוטרת טינה. ”אף שהוכח כי הוא חף מפשע, לא ספרו את השנים של המשפט ואת השנים שבהן היה כלוא באי השדים לטובת הוותק שצריך לשם קבלת דרגה. לפי חישוב הוותק, הוא היה צריך לקבל דרגת גנרל ולא מייג'ור. יש אנשים שעובדים על העלאתו בדרגה כדיעבד, עכשיו, שנים לאחר מותו. יש לזה משמעות סמלית שהיא הכרה באנטישמיות שגרמה לו ולמשפחתו סבל רב כל כך”.

אז איך, למרות כל מה שאת מספרת, הוא המשיך לחיות בצרפת?

”כי הוא היה פטריוט עד הסוף. במלחמת העולם הראשונה הוא חזר לשורות הצבא ויצא לחזית. היתה שם סגירת מעגל למה שהוביל אותו להיות חייל מלכתחילה, כשהוא נלחם להחזיר את חבל אלזס לידי צרפת. הוא היה האדם האחרון שיבגוד במדינה שלו. הוא היה אדם טוב וישר, הוא לא שאף לנקמה ואף פעם לא הביע שנאה או התבטא נגד האנשים שעשו לו כל כך רע. אבל באמת, אי אפשר להסביר איך הוא נשאר פטריוט צרפתי.

”הוא נפטר כשאמא שלי היתה נערה צעירה. היא סיפרה לי שהוא היה סבא טוב שמעולם לא התלונן,